

Jolanta Borak

Archiwum Państwowe w Szczecinie
Oddział w Stargardzie

Stargardia
Tom II, 2002

Dzieje i zasób Oddziału Archiwum Państwowego w Stargardzie

Zadaniem tej informacji jest przybliżenie czytelnikowi zagadnień ogólnych związanych z przechowywaniem i gromadzeniem akt, a także poinformowanie o historii i zasobie Oddziału Archiwum Państwowego w Stargardzie Szczecińskim.

„Archiwum” pochodzi od greckiego słowa *archeion* oznaczającego siedzibę władzy. W średniowieczu nazwą tą określano specjalnie zabezpieczone miejsce, w którym przechowywano akta. W polskich dokumentach nazwa ta występuje od połowy XIII w. Obecnie termin ten ma kilka znaczeń. Po pierwsze, stosuje się go na określenie urzędu administracji państwowej. Po drugie, oznacza on placówkę naukową powołaną do kształtowania, zabezpieczania, gromadzenia, opracowywania, przechowywania i udostępniania materiałów archiwalnych. Po trzecie, terminu tego używa się na oznaczenie budynku przeznaczonego do przechowywania akt. I wreszcie, terminem archiwum określa się komórkę organizacyjną w instytucji lub wytwór działalności osoby fizycznej.

Należy tu również podkreślić, że archiwa państwowe przejmują i przechowują tylko materiały archiwalne, umownie określone jako akta kategorii „A”. Inaczej mówiąc, są to dokumenty posiadające wartość historyczną, bez względu na jej fizyczną postać (dokumentacja pisana, mechaniczna, audiowizualna, fotograficzna itp.). Analiza tych materiałów pozwoli w przyszłości zrekonstruować szczegóły z życia politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego danego regionu. Do archiwów tych nie trafia natomiast dokumentacja niearchiwalna, określona jako kategoria „B”. Do niej m.in. zaliczana jest dokumentacja osobowa i placowa. I choć są to niewątpliwie akta ważne ze społecznego punktu widzenia, mają one jednak wartość tylko czasową i ściśle praktyczną bez większych walorów poznawczych. Archiwa państwowe starają się oczywiście gromadzić informacje o miejscach przechowywania dokumentacji placowej, by w miarę możliwości służyć pomocą osobom poszukującym tych akt, informacje te nie są jednak kompletne, ponieważ tylko od dobrej woli likwidatora jednostki zależy czy powiadomi archiwum państwowe o losach dokumentacji niearchiwalnej.

Powiatowe Archiwum Państwowe (PAP) w Stargardzie utworzone zostało na podstawie Zarządzenia nr 9 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 28.07.1952 r. Podstawą do utworzenia placówki był §10 Zarządzenia nr 9 Prezesa

Rady Ministrów z 14.01.1952 r. w sprawie sieci archiwalnej.¹ Jednak faktycznie zaczęło ono istnieć od 01.09.1952 r., po otrzymaniu lokalu w budynku przy ulicy gen. W. Sikorskiego 2. W kronice Oddziału napisano, że „wynajęto dwa pokoje na parterze o powierzchni 78 m², zabezpieczono przed włamaniem, wyremontowano za sumę 5000 zł i sprowadzono najpotrzebniejsze urządzenia dla biura i magazynu.”

Pierwszym kierownikiem archiwum został mgr Bogdan Frankiewicz. Woźnym był Stanisław Rewers. Od 01.11.1953 r. kierownictwo placówki przejęła, na 26 lat, Maria Radziszewska. W latach 1979 – 1981 funkcje kierowników pełnili kolejno: mgr Waldemar Kulkiwicz i mgr Aleksandra Karpińska. Od października 1981 r. kierownikiem Oddziału jest mgr Jolanta Borak.

W początkowym okresie działalności nazwa jednostki brzmiała - Powiatowe Archiwum Państwowe w Stargardzie Szczecińskim (PAP). W czerwcu 1975 r., po likwidacji powiatów, powołano Ekspozyturę Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, by w 1979 r. przemianować ją na Oddział Archiwum Państwowego w Szczecinie.

Do roku 1962 PAP w Stargardzie obejmowało swoim nadzorem sześć powiatów: chojeński, choszczeński, lobeski, myśliborski, pyrzycki i stargardzki. W 1962 r. teren powiatu chojeńskiego przekazano do kompetencji A.P. w Szczecinie. Przez trzynaście lat nie nastąpiły żadne zmiany w zakresie nadzoru terytorialnego sprawowanego przez archiwum w Stargardzie. Dopiero reforma administracyjna z 1975 r. spowodowała, że nadzorowany teren zmniejszył się o obszary dwóch byłych powiatów - choszczeńskiego i myśliborskiego. Włączono je bowiem do nowo powstałego województwa gorzowskiego. W latach 1975 – 1998 archiwum w Stargardzie obejmowało swoim nadzorem 17 gmin (miast i gmin). Były to: miasto Stargard, miasta i gminy – Chociwiel, Dobrzany, Ińsko, Lipiany, Łobez, Pyrzyce, Suchań, Węgorzyno, oraz gminy – Dolice, Kobylanka, Marianowo, Przelewice, Radowo Małe, Stara Dąbrowa, Stargard Szczec., Warnice. Po reformie administracyjnej kraju, która nastąpiła 01 stycznia 1999 r., obszar nadzoru Oddziału A.P. w Stargardzie uległ kolejnej zmianie. Włączono do niego obszar nowo utworzonego powiatu choszczeńskiego. Zatem od stycznia 1999 r. w zakres zainteresowania archiwum stargardzkiego wchodziły obszary powiatów: choszczeńskiego, pyrzyckiego i stargardzkiego. A od stycznia 2002 r. również powiatu lobeskiego, który wyodrębniony został z części powiatów: stargardzkiego, gryfickiego i reskiego. Ta administracyjna wyliczanka może być dla czytającego trochę nużąca, ale tylko do momentu, gdy zostanie on zmuszony do skorzystania z pomocy archiwum państwowego. Wobec obowiązującej w archiwistyce zasady pertynencji terytorialnej (czyli najogólniej biorąc – zasady pozostawiania akt na terenie, na którym zostały one wytworzone i gromadzenia ich w archiwum sprawującym nadzór nad danym obszarem), okaże się, że jest to niezbędny przewodnik

¹ Monitor Polski Nr 9 – A, poz. 87

do prawidłowego zlokalizowania miejsca przechowywania poszukiwanych akt. W stargardzkiej placówce znajdują się bowiem materiały archiwalne tylko z obszarów wymienionych powyżej jako nadzorowanych przez Oddział w ciągu całego jego istnienia.

Według zachowanych sprawozdań i notatek, w początkowym okresie działalności, wizytowano prawie wszystkie zakłady pracy i urzędy znajdujące się na terenie nadzorowanym przez archiwum. Liczba takich wizytacji przekraczała 150 w skali roku. Ten okres zapoznawania się z sytuacją trwał do końca I kwartału 1953 r. i zaowocował sporządzeniem spisu alfabetycznego dla ponad 300 urzędów i instytucji oraz założeniem kartoteki składnic akt dla 220 jednostek. Zabezpieczano wszelkie pozostałe po wojennej zawierusze akta i księgozbiory, a także udzielano pierwszych instruktaży o sposobie prowadzenia archiwów zakładowych w wizytowanych jednostkach. Według sprawozdania PAP sporządzonego na koniec 1952 r., zasób archiwum wynosił 4 zespoły, a w magazynach złożono ok. 120,00 mb akt. Zastrzeżono jednak, że rzeczywistą ilość akt będzie można określić dopiero po wstępnym brakowaniu przewiezionych materiałów. Prace te zaplanowano na 1953 r. W praktyce, w Stargardzie pozostawały akta instytucji polskich, natomiast akta niemieckie przekazano do archiwum w Szczecinie. W stargardzkiej Księdze Nabytków pierwsze siedem wpisów dotyczy właśnie akt niemieckich (z adnotacją o przekazaniu ich do Szczecina). Pierwszy przejęty polski zespół to Powiatowy Urząd Repatriacyjny w Myśliborzu. Po dwóch latach działalności, PAP w Stargardzie miało w swoim zasobie 12 zespołów o łącznym metrażu ok. 120,00 mb. (na dzień 31 XII 1954 r.).

W sierpniu 1954 roku zmieniona została siedziba archiwum. Placówkę przeniesiono na ulicę Stefana Czarnieckiego 4 (wówczas Al. Przewodników Pracy). Archiwalny lokal składał się z trzech pokoi, z czego jeden przeznaczono na biuro a dwa stanowiły magazyny. W kronice Oddziału napisano: „poprzedni użytkownik, którym był wydział Zdrowia Prez. MRN, wymontował c.o., trzeba się starać o postawienie pieca”. Postawiono go dopiero w grudniu następnego roku, a miesiąc wcześniej podłączono telefon. Przez ponad dwadzieścia lat lokal ten spełniał rolę siedziby Oddziału. Jednak przez cały wspomniany okres, warunki pracy archiwistów były bardzo trudne, a przechowywane akta zagrożone były procesem przyspieszonego starzenia się.

W latach 1954 – 1977 archiwum stargardzkie nie zmieniło swojej siedziby, systematycznie natomiast narastał jego zasób.

Rok	Ilość zespołów	Ilość mb.	Ilość j.a.
1955	37	266	-
1960	73	223	-
1965	93	-	10.123
1975	140	258	19.033

Użytkowany przez ponad dwadzieścia lat lokal archiwum nie spełniał już większości warunków stawianych pomieszczeniom archiwalnym. Wszystkie wymagały kapitalnego remontu, za mała stała się również powierzchnia magazynowa. Dzięki staraniom podejmowanych przez Dyrektora Archiwum Państwowego w Szczecinie, uzyskano w Stargardzie lokal, który po przeprowadzeniu prac adaptacyjnych stał się nową siedzibą archiwum. We wrześniu 1973 r. podpisano umowę z Pracownią Konserwacji Zabytków w Szczecinie na odbudowę zabytkowego obiektu byłego arsenału miejskiego. Zakończenie całości prac remontowych nastąpiło w 1977 r.

Historia tego średniowiecznego budynku nie jest dokładnie znana. Okres powstania – XV w. – określa się na podstawie przesłanek wynikających z rozwoju umocnień fortyfikacyjnych miasta oraz na podstawie analizy form architektonicznych. Arsenał jest budowlą założoną na planie prostokąta o wymiarach 12,32 m x 16,52 m. i w pierwotnych założeniach miał być jednokondygnacyjny. Jednak już w trakcie prac budowlanych koncepcja ta została zmieniona i ostatecznie powstał budynek piętrowy, przykryty dwuspadowym dachem z dwoma schodkowymi szczytami wieńczącymi krótsze elewacje. Zbudowany jest z cegły o nieregularnym układzie wielowózkowym i dekorowany pasami rombowymi z cegły zendrówki. Przyziemie z szeroką bramą wjazdową służyło jako magazyn sprzętu. Na oświetlonym sześcioma oknami piętrze wytwarzano i naprawiano broń. W ciągu pięciuset lat kilkakrotnie zmieniała się funkcja tego budynku, co pociągało za sobą wewnętrzne zmiany architektoniczne. Prawdopodobnie w połowie XVII w. zmieniono całkowicie układ przestrzenny wnętrza arsenału, który jednocześnie przestał być arsenałem. Zlikwidowano strop, na osi podłużnej budynku wkomponowano dwa sześcioboczne filary połączone trzema arkadami w jedną konstrukcyjną całość. Znaczne części tych filarów przetrwały do czasu rozpoczęcia odbudowy obiektu na potrzeby archiwum. Wnętrze budynku obiegała galeria z drewnianą balustradą. Konsekwencją tej przebudowy były również zmiany w usytuowaniu i wyglądzie okien oraz drzwi. Budowlę przykryto czterospadowym dachem z dwoma lukarnami. Forma tej przebudowy sugeruje zmianę charakteru użytkowego, być może arsenał stał się siedzibą giełdy. Kolejna przebudowa nastąpiła w XIX w. Pierwotny arsenał zaadaptowano na więzienie kryminalne. Powrócono do dwukondygnacyjnego układu wnętrza, pomieszczenia usytuowano wzdłuż osi podłużnej obiektu, obudowano filary ściankami działowymi, zmieniono układ wejść i okien.² Budynek uległ zniszczeniu w czasie I wojny światowej i do czasu ostatniej odbudowy trwał jako ruina. Jak już wspomniano, odbudowa ta miała miejsce w latach 1973 – 1977. W projekcie wykonanym przez inż. arch. W. Jankiewicza przewidziano odbudowę i rekonstrukcję wszystkich elewacji pierwotnego Arsenału z zachowaniem średniowiecznej artykulacji ścian obwodowych. Odtworzono średniowieczny układ okien i wejść, zachowano

² Wykorzystano opracowanie K. Kality – Skwirzyńskiej, *Stargard Szczeciński*, Ossolineum 1983.

we wnętrzu ukształtowanie ścian obwodowych w postaci półkolistych wnęk, pozostawiono ślady po pierwotnych oporach sklepień. Natomiast wewnątrz dostosowano do potrzeb archiwum projektując obszerne magazyny, pracownię naukową, pokój biurowy, pracownię konserwatorską, a na użytkowym poddaszu – mieszkanie dla kierownika obiektu.

Obecny zasób Oddziału A.P. w Stargardzie obejmuje dokumenty 294 zespołów z lat 1945 – 1990 (z nielicznymi przesunięciami do roku 1992). Oznacza to przechowywanie ponad pięciuset metrów bieżących akt, liczących sześćdziesiąt tysięcy jednostek archiwalnych. Całość zasobu można podzielić na kilka zasadniczych grup:

1. akta administracji ogólnej – państwowej i samorządowej,
2. akta administracji specjalnej,
3. akta instytucji finansowych,
4. akta jednostek gospodarczych (państwowych i spółdzielczych),
5. akta jednostek wymiaru sprawiedliwości,
6. akta pozostałych instytucji.

W zasobie brak jest typowych zbiorów kartograficznych oraz spuścizn i kolekcji osób prywatnych.

1. Niewątpliwie największą i najbardziej wykorzystywaną grupą są akta administracji państwowej, tak ogólnej, jak i samorządowej. Prym wiodą tu zespoły administracji szczebla powiatowego, reprezentowane przez akta: starostw powiatowych, powiatowych rad narodowych i wydziałów powiatowych z lat 1945 – 1950 oraz prezydiów powiatowych rad narodowych i urzędów powiatowych z lat 1950 – 1975. Zespoły te stanowią podstawowy materiał do badań regionalnych i są najczęściej wykorzystywane przez badaczy. Równie często są one wykorzystywane do kwerend przeprowadzanych dla jednostek administracyjnych, jak i osób prywatnych.

Szczebel miejski reprezentują zespoły: zarządów miejskich i miejskich rad narodowych z lat 1945 – 1950, prezydiów miejskich rad narodowych z lat 1950 – 1972 (1973), urzędów miast oraz miast i gmin z lat 1973 – 1990.

Szczebel podstawowy to akta: gminnych rad narodowych i zarządów gminnych z lat 1945 – 1954, prezydiów gromadzkich rad narodowych z lat 1954 – 1972, urzędów gmin z lat 1973 – 1990.

Na szczególną uwagę zasługują akta wszystkich zespołów wytworzone w latach 1945 – 1950 i 1945 - 1954. Ze względu na nadzwyczajne potrzeby i warunki działania na Ziemiach Odzyskanych, ich administracja przez ponad rok znacznie różniła się od administracji na pozostałych ziemiach Polski. Administracją tą kierował pełnomocnik rządu – okręgowy (na szczeblu wojewódzkim) i obwodowy (na szczeblu powiatowym). Na mocy nadanych mu kompetencji, pełnomocnik rządu był na swoim terenie kierownikiem całokształtu życia społeczno-politycznego i gospodarczego. Nie podlegały mu tylko sądy i wojsko. Koordynacja działalności wszystkich urzędów i instytucji sprawowana była przez regularne narady z ich kierownikami, na których

ustalano aktualne zadania i rozliczano wykonanie poleceń pełnomocnika. W połowie 1946 r. zaistniały na Pomorzu Zachodnim warunki do przejścia „na normalnie działające na terenie reszty kraju państwowe i społeczne czynniki administracyjne.” Oznaczało to zamianę nomenklatury jednostek administracyjnych i ich kierowników na powiaty i starostwa. Oznaczało to również pewne ograniczenia w kompetencjach i uprawnieniach starosty na rzecz nowo powstających rad narodowych i organów samorządowych, jakimi były wydziały powiatowe. Nadal jednak starosta zajmował kluczową pozycję w administracji terenowej.

W myśl obowiązujących w archiwistyce zasad, akta pełnomocników rządu i starostw powiatowych tworzą zespoły złożone obejmujące poszczególne powiaty (obwody). Właśnie ze względu na te szczególne warunki działania, o których wspomniano wcześniej, w aktach starostw powiatowych znajdują się bardzo ciekawe materiały odzwierciedlające całokształt stosunków politycznych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych. Uzupełnieniem do akt starostw są bez wątpienia zespoły powiatowych rad narodowych i wydziałów powiatowych, a na szczeblu najniższym – akta zespołów miejskich oraz gminnych rad narodowych.

Rozwój szkolnictwa wyższego, zmiany zachodzące w świadomości społeczności lokalnych, a także znaczne przyspieszenie opracowania zasobu archiwalnego, spowodował wzrost liczby osób wykorzystujących omawiane materiały archiwalne do opracowań naukowych. Tendencja ta zaznaczyła się szczególnie w ciągu ostatniego dziesięciolecia.

2. Równie ważny i ciekawy materiał znajduje się w aktach zespołów administracji specjalnej. Pod względem tematycznym jest to materiał dość określony i jednorodny. Do zespołów tych zaliczamy akta urzędów skarbowych (1945 – 1950), powiatowych urzędów ziemskich (1945 – 1950), inspektoratów szkolnych (1945 – 1950), powiatowych urzędów statystycznych (1962 – 1975). Jednorodność materiałów tych zespołów stała się ich atutem. Wykorzystywane są one w wielu pracach naukowych o ściśle nakreślonej tematyce i granicach chronologicznych.

3. Akta instytucji finansowych to praktycznie tylko akta bankowe. W zasobie stargardzkim znajdują się akta banków rolnych (1946 – 1974) i oddziałów Narodowego Banku Polskiego (1949 – 1990). Trwa przekazywanie akt Oddziałów Pomorskiego Banku Kredytowego istniejącego do 1998 r. Akta tych instytucji poszerzają znacznie dane odnośnie ilości, różnorodności i kondycji wytwórczej wielu firm działających na terenie nadzorowanym przez oddział w Stargardzie. Do badaczy najbardziej przemawiają analizy i sprawozdania opisowe sporządzane przez kredytowane jednostki.

4. Jednostki gospodarcze reprezentowane są przez wybrane (według ściśle określonych kryteriów) zakłady produkcyjne, przedsiębiorstwa, spółdzielnie. Naczelnym kryterium decydującym o wpisaniu instytucji do wykazu jednostek nadzorowanych przez państwową służbę archiwalną jest przydatność wytwarzanych akt dla dalszych badań historycznych, politycznych, społecznych itp. Nie sposób wymienić ich wszystkich. Niewątpliwie do najciekawszych zespołów zaliczają się:

Cukrownia „Kluczewo”, Stargardzkie Zakłady Chemii Gospodarczej „Pollena”, Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego, Zakłady Przemysłu Dziewiarskiego „Luxpol”, Stargardzkie Przedsiębiorstwo Budownictwa Ogólnego, Przedsiębiorstwo Budownictwa Rolniczego (wszystkie ze Stargardu), Inspektoraty Państwowych Gospodarstw Rolnych w Stargardzie, Chociwlu, Łobzie i Pyrzycach, Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego w Barzkowicach, Myśliborskie Zakłady Przemysłu Odzieżowego w Myśliborzu, Zakłady Przemysłu Wełnianego w Choszczynie, Przedsiębiorstwo Produkcji Mechanizacji Zwierzęcej „MEPROZET” w Pyrzycach.

Z jednostek spółdzielczych wyróżniają się: Rolnicze Zespoły Spółdzielcze powiatów stargardzkiego, łobeskiego i pyrzyckiego, Powiatowa Spółdzielnia Usług Wielobranżowych „INA” w Stargardzie, Spółdzielnia Inwalidów „Postęp” w Lipianach, Spółdzielnia Inwalidów „Przyszłość” w Choszczynie.

5. Wymiar sprawiedliwości reprezentowany jest, jak na razie, tylko przez akta Sądów Grodzkich oraz Sądów Powiatowych ze Stargardu i Choszczyna. Przejmowanie tych materiałów natrafia na wielkie problemy ze względu na olbrzymią ilość akt oraz wieloletnie zaniedbania w porządkowaniu zasobów sądowych archiwów zakładowych.

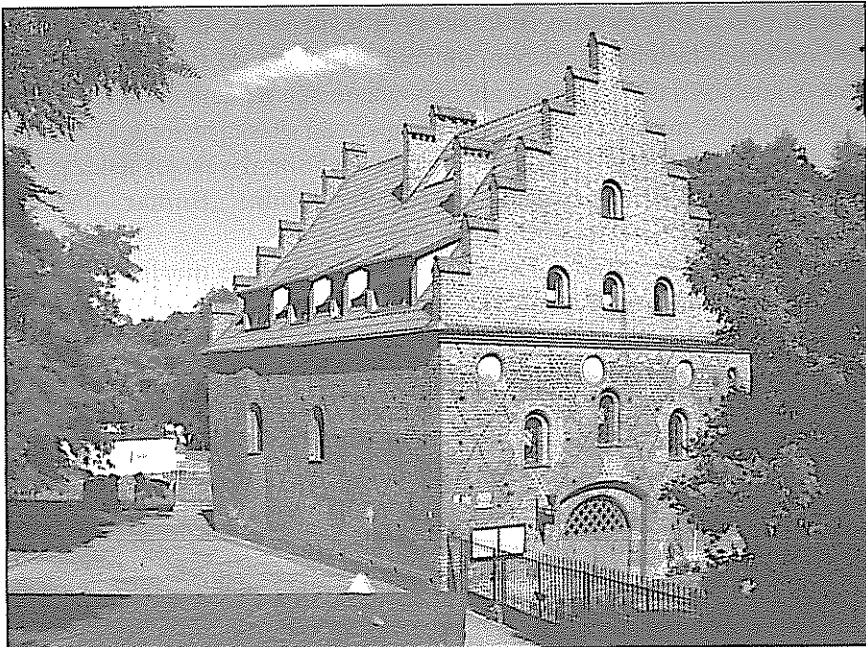
6. Z pozostałych zespołów przechowywanych w stargardzkim archiwum warto zwrócić uwagę na instytucje kulturalno-oświatowe reprezentowane przez Liceum Pedagogiczne i Liceum Ogólnokształcące w Stargardzie i organizacje społeczno-polityczne, których przykładem są akta komitetów Frontu Jedności Narodu wszystkich szczebli oraz rad Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego.

Ponadto należy dodać, że z przyczyn niezależnych od Archiwum Państwowego, na przejście czeka jeszcze duża ilość akt tych wytwórców, których status prawny ulegał w ostatnich latach znaczącym zmianom. Dotyczy to także zakładów, które przez lata działalności nie wypracowały odpowiedniego modelu opieki nad własnym archiwum zakładowym, a co za tym idzie, również nad własną historią. Do najbardziej znaczących (i jednocześnie zaniedbanych przez własne dyrekcje) należą: Fabryka Armatur „Lipiany” w Lipianach, Zakład Przekładni „Bumar – Waryński” w Stargardzie, Państwowe Stado Ogierów w Łobzie.

Charakter zgromadzonych w Oddziale akt stwarza duże możliwości dla badań regionalnych. Posiłkując się danymi z akt urzędów wyższych szczebli można obecnie opracować wiele interesujących prac, zarówno na tradycyjne, jak i dopiero odkrywane tematy badawcze. Sporadycznie np. zajmowano się problemami demograficznymi i ściśle gospodarczymi. Na szczegółowe opracowania oczekują m.in. większe zakłady i przedsiębiorstwa. Nikły jest stopień opracowania zagadnień rozwoju rzemiosła i handlu. Wiele ciekawych tematów poruszających tematykę ostatnich kilkunastu lat musi jeszcze poczekać na zakończenie ustawowego okresu niedostępności akt.

Ilustr. 1. Wnętrze Arsenalu przed odbudową, fot. K. R. Janowski. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie. Oddział w Stargardzie

Ilustr. 2. Arsenal. Siedziba Archiwum Państwowego w Szczecinie. Oddział w Stargardzie. Fot. A. Bierca - Muzeum w Stargardzie